

Wat hebben WOI en de zee gemeen?

Inleiding tot het themanummer “De Groote Oorlog en de Zee”

Jan Mees
directeur VLIZ

De zee heeft een bijzonder belangrijke rol gespeeld in de grote wereldbrand van 1914-1918. Een rol die vaak onderbelicht is gebleven. Daarom ook heeft het Vlaams Instituut voor de Zee (VLIZ) het waardevol geacht hieraan een themanummer van het tijdschrift *De Grote Rede* te wijden, en dit naar aanleiding van de honderd jaar herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Naast dertien hoofdbijdragen en zeven één-pagina rubrieken, vind je in dit nummer ook enkele verklarende kaartjes, een glossarium en de etymologische verklaring van de belangrijkste toponiemen uit de Vlaamse frontstreek (zie: “**Zeewoorden**”).

Het zag er aanvankelijk nochtans niet naar uit dat de Noordzee, en meer bepaald het Vlaamse kustgebied en de ‘*Flanders Fields*’, een grote betekenis zouden krijgen. Immers, toen de Duitse stafchef Helmuth von Moltke het aanvalsplan van zijn voorganger Alfred von Schlieffen erfde, bleef hij bij diens kerngedachte: het offensief moest in de openingsfase van de oorlog zo snel mogelijk het Franse landleger uitschakelen. Daardoor bleef het kustgebied volkomen buiten zijn opmarsplan. Trouwens, zo redeneerde hij, eenmaal de overwinning zou zijn behaald, was het een evidentie dat het Belgische grondgebied, inclusief de zeehavens, als definitief verworven beschouwd kon worden. Alle opties voor verder militair gebruik stonden dan open.

Dat was evenwel buiten de ‘*Kaiserliche Marine*’ gerekend. Deze dacht, onder het bevel van admiraal Alfred von Tirpitz, in termen van een veel globaler oorlogsscenario en was daarom erg geïnteresseerd in de Belgische kuststrook (zie: “**De Kaiserliche Marine wil de Belgische Kust**”). Het bezit van de havens zou 12haar strategische positie ten aanzien van de Britse marine aanzienlijk verbeteren. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat al na een paar weken een omvangrijke troep Duitse zeesoldaten en matrozen in de vorm van een divisie infanteristen het Belgische grondgebied betrad om deel te nemen aan de strijd. Hun bevelhebbers hadden niet het Franse landleger, maar wel de grote zeehaven van Antwerpen op het oog. Voorlopig stond het Belgische leger echter in de weg. De Belgische soldaten waren dan ook hun eerste en voornaamste tegenstanders.

Ook de Britse marine had snel begrepen dat het Belgische grondgebied meer was dan alleen maar een doorgangsgebied naar Parijs voor de hoofdmacht van het Duitse landleger. De ‘*First Lord of the Admiralty*’ Winston Churchill stuurde ‘*Royal Marines*’

naar Antwerpen. Hun interventie was geïmproviseerd en ze waren numeriek te zwak om meer dan een symbolische bijdrage te kunnen bieden. Maar de toon was gezet: de admiraliteiten hadden allemaal hun oog gericht op de Belgische havens en het kustgebied. Vanaf eind september 1914 drongen de Duitsers verder door in noordelijke richting. Ook de Franse admiralen waren bang dat Duitsland ondertussen zijn oog had laten vallen op het kustgebied. Om het gevaar te keren, formeerde de Franse admiraliteit een strijdmacht van 6000 matrozen en mariniers en stuurde deze naar Vlaanderen. Ze moesten beletten dat de Duitsers naar de havens zouden opmarcheren.

De Belgische legerleiding had helemaal geen traditie in maritiem denken (zie: **“Belgische ‘macht’ op zee?”**). De kust speelde in de militaire strategie daardoor helemaal geen rol. Maar het leger had in vesting Antwerpen wel enkele bewapende scheepjes om de Schelde te kunnen beheersen. Gespecialiseerde compagnies van de genie hadden het bouwen van vlotbruggen goed onder de knie. Haar ingenieurs bestudeerden ook de waterhuishouding en de getijden omwille van het potentieel belang in de defensieve oorlogvoering. Zo kwam het dat al in het prille begin van de oorlog onderwaterzettingen plaatsvonden als onderdeel van de defensie. Maar na de eerste week van oktober 1914 diende de vesting Antwerpen te worden opgegeven en stuurde het Belgische leger de mobiele troepen over de vlotbruggen in de richting van de kust. De hoop daar een nieuwe basis en verdedigingslinie te kunnen opwerpen, zou pas in de tweede helft van oktober gestalte krijgen, met de onderwaterzetting van de IJzervlakte als een belangrijk instrument (zie: **“De onderwaterzetting van de IJzervlakte”**). Mede dankzij de beheersing van het sluisen- en verlatencomplex op de IJzer en de andere waterlopen en kanalen bij Nieuwpoort kon de Duitse opmars aan de IJzer met zeewater een halt worden toegeeroepen. Ondertussen vochten Franse *‘fusillier-marins’* bij Diksmuide samen met de Belgen. Tijdens die strijd werden de troepen gesteund door de zware kanonnen van Franse en Britse vlooteenheden die tot vlak bij het strand positie kozen.

Dat belette de Duitse mariniersdivisie niet om de havens van Zeebrugge en Oostende in te nemen. Tot grote vreugde van de bevelvoerende admiraal August von Schröder waren de havenfaciliteiten zo goed als ongeschonden. Toch zou het tijd vergen om van de smalle kuststrook een veilige thuishaven voor Duitse oorlogsbodems te maken. Dat kon alleen door talrijke, zware kustbatterijen met kanonnen van slagschipformaat te installeren (zie: **“Beton in de duinen: de Duitse kustverdediging tijdens de Eerste Wereldoorlog”**). Het gevolg was dat het voor Franse en Britse oppervlakteschepen erg riskant werd om de Duitse bases te beschieten. Ondertussen hielden de Duitse mariniers in de sector tussen de zee en Diksmuide de Belgen en de Fransen onder schot. Vooral bij Nieuwpoort was de aanwezigheid van Franse mariniers opvallend sterk. De Franse admiraal Ronarc’h was immers als de dood voor een Duitse opmars naar de marinebasis van Duinkerke en de belangrijke aanvoerhaven van Calais.

Maar wat ondertussen met de Belgische burgers, de bewoners van het kustgebied, het vissersvolk en het personeel op de vele tientallen Belgische vracht- en passagiersboten? Wie een zeewaardige boot ter beschikking had, was er veelal in geslaagd tijdig te ontkomen. Daardoor beschikte het vrije België over behoorlijk wat varende capaciteit. Voor de Belgische regering, die in het Franse Le Havre gevestigd was, was dit een zegen. Dat er enkele topambtenaren van de administratie Zeewezen mee waren uitgeweken, zorgde bovendien voor de nodige vakkennis. De Vlaamse vissers konden vanuit Franse en Britse havens meewerken aan de voedselvoorziening (zie: **“Visserij en de Eerste**

Wereldoorlog”). En een groot deel van de vrachtboten werd ingezet om de levensnoodzakelijke voedselhulp vanuit andere continenten via het neutrale Nederland aan het bezette land te leveren.

Enmaal de Duitse *Kaiserliche Marine* haar deel van de kust had omgebouwd tot een zwaar versterkte vesting, bemand door meerdere tienduizenden militairen, was de tijd rijp om de havens als uitvalsbases in te richten. Met nieuwe types onderzeeboten en torpedoboten, speciaal ontworpen voor dit ondiepe zeegebied, trad de Duitse bezetter agressief op tegen de Franse en Britse marine en tegen de handelsvaart (zie: **“Duitse U-bootontwikkeling tijdens Wereldoorlog I”**). Het onderzeebootwapen zou een absolute sleutelrol vervullen in de Duitse strategie om de geallieerden op de knieën te dwingen. De verliezen dwongen het Belgische hoofdkwartier om een *‘Depôt des Equipages’* op touw te zetten. Hierdoor kon een voorraad aan zeelieden beschikbaar worden gemaakt om de afhakende neutrale bemanningsleden en de verdrinken matrozen te vervangen. Daarbij waren ook kanonnières die vanop de handelsschepen de strijd met aanvallende Duitse duikboten moesten aangaan. De Belgische genieofficier Pierre Van Deuren transformeerde zijn pas ontworpen loopgraafmortier zelfs in een versie geschikt voor de strijd tegen duikboten, ook als die ondergedoken waren (zie: **“De Belgische cavalerie, een Duitse duikboot en de mortier ‘Van Deuren’**”).

Het toenemende Duitse gevaar op zee was vooral de Britten een doorn in het oog. Maarschalk Haig besliste in 1917 om alles op alles te zetten om de Duitsers uit het Vlaamse kustgebied te verjagen. Het hoofdoffensief werd gepland vanuit Ieper, maar ook sector Nieuwpoort kwam in beeld als startpunt van een opmars die de Duitse kustverdediging moest oprollen. De vijand slaagde er echter, met een preventieve operatie met de codenaam *“Strandfest”*, in om de Britten bij Nieuwpoort als bedreiging uit te schakelen. Toen daarna ook het offensief vanuit Ieper in de modder bij Passendale vastliep, leek de strijd gestreden. De posities van de *Kaiserliche Marine* in het Vlaamse kustgebied waren nu sterker dan ooit.

Voor de burgerbevolking was dit alles een nooit eerder gezien drama, mede omdat de voedselvoorziening te wensen overliet (zie: **“Visconsumptie tijdens WO1”**). In de beginperiode van de oorlog was het nog mogelijk om in de kustgemeente De Panne tot rust te komen. Het stadje lag buiten het bereik van de zware Duitse artillerie, wat het mogelijk maakte hier ontspanningsfaciliteiten, barakken, hospitalen en verpleegoorden op te bouwen. Het was ook de ‘plaatsvervangende’ Belgische hoofdstad, want staatshoofd en legerbevelhebber koning Albert I verbleef er. Maar ook daar bleef de rust niet duren. Het wapengeweld reikte hoe langer hoe dieper in de achterhoede van de frontsectoren in de IJzervlakte. De bevelhebbers legden bovendien hoe langer hoe meer beperkingen op. Dat was zo in het door Duitsers bezette gebied maar ook in de zone waar Belgen en Franse troepen actief waren (zie: **“Oorlogskind in het bezette Blankenberge”**). Stranden, duinen, polders en havens werden volledig gemilitariseerd (zie: **“De toegankelijkheid en de rol van het strand tijdens WO1”**). Het werd voor een burger erg moeilijk om er te overleven. Die militarisering bestond niet alleen uit bunkers in de duinen en defensieve versperringen op het strand (zie: **“De geallieerde kustverdediging achter het IJzerfront: over wapens, water, zand en zieken”**). Duinen werden ook afgegraven om het witte zand te benutten bij het maken van beton en het aanleggen van spoorlijnen en wegen. Grondwater van de duinen werd opgepompt om als drinkwater te dienen, en de duinen werden ook gebruikt als oefenterreinen, waar infanteristen werden afgejakkerd en leerden om methodisch door moeilijk begaanbaar terrein op te rukken.

Het jaar 1918 bracht in eerste instantie geen beterschap. Tijdens de voorbije winter was Rusland uit de oorlog gestapt waardoor de Duitse legerleiding zijn troepen op het westelijk front drastisch kon versterken. Vanaf het begin van de lente ging het Duitse leger dan ook massaal in het offensief. Eén van die offensieven mikte op de verovering van de “basis Calais”, een voor zowel het Franse, Britse als Belgische leger onontbeerlijke schakel in hun achterhoede. De opmars stakte evenwel in de buurt van de Kemmelberg en bij Merkem. Het bereiken van de kust bleek onhaalbaar en het offensief werd afgeblazen. Diezelfde lente probeerde de Britse marine de Duitse oorlogsschepen het gebruik van de havens van Oostende en Zeebrugge te ontzeggen door de vaargeul te blokkeren met schepen (zie: **“Raid op Zeebrugge en Oostende”**). Veel blijvend effect hadden deze raids niet. Pas in augustus 1918 verschoof het militair overwicht naar geallieerde kant. Vanaf eind september waren de geallieerde troepen in West-Vlaanderen klaar om in het offensief te gaan. De opmars gebeurde relatief traag door de felle Duitse weerstand en het bijzonder moeilijk begaanbare terrein. Daardoor slaagde de *Kaiserliche Marine* er in om het *Marinekorps* en het *Flandernflotille* ordelijk terug te trekken. Na vier jaar aanwezigheid was de Duitse heerschappij over de Vlaamse kust ten oosten van de IJzermonding voorbij.

Wat overbleef was rondslingerende springstof, gesaboteerde artilleriestukken, ontoegankelijke havens en stranden (zie: **“Zeemijnen, “mooi” en meedogenloos”**). In het stukgeschoten oorlogsgebied ontwikkelde zich al snel een vorm van fronttoerisme (zie: **“Fronttoerisme aan de kust na WO1”**). En de zeewetenschappers, die tijdens WO1 andere oorden hadden opgezocht of zich op een of andere manier staande hadden gehouden, konden weer aan de slag (zie: **“Belgische zeewetenschappers tijdens WO1”**). Ook de zeebodem lag bezaaid met wrakken en zeemijnen (zie: **“De UNESCO-conventie voor de bescherming van cultureel erfgoed onder water en WO1 maritiem erfgoed in het Belgische deel van de Noordzee”**). De opruiming en de wederopbouw vergden jaren en gigantische kapitalen. De zee zelf speelde trouwens ook in de ‘sanering’ een belangrijke rol. De duizenden tonnen gifgasgranaten die het Duitse leger overal in het land hadden achtergelaten, werden verzameld en vanuit Zeebrugge met een klein bootje naar een zandbank voor de kust van Knokke-Heist gevaren en daar gestort. Tot op vandaag zitten we opgezaald met dit beruchte oorlogsmunitiestort op de zandbank Paardenmarkt (zie: **“De Paardenmarkt, een WO1-munitiestortplaats vóór de Belgische Kust”**). De Grote Oorlog mag dan wel grotendeels verdwenen zijn uit het geheugen en opgeborgen zijn in archiefinstellingen, toch is ze niet weg. Overal vinden we nog sporen, zichtbare maar vooral veel onzichtbare omdat ze onder het zand of onder de waterspiegel verborgen zitten (zie: **“Wat is de impact van WO1 vandaag op de kust?”**; **“De Eerste Wereldoorlog in de klas”**).

Het Vlaams Instituut voor de Zee is bijzonder verheugd dat het haar diensten heeft kunnen aanbieden en er – dankzij de onbaatzuchtige en enthousiaste inzet van de talrijke auteurs en experts – in geslaagd is om deze veelzijdige oorlogsgeschiedenis van de kuststrook en de territoriale wateren weer voor het voetlicht te brengen, en daarbij heel wat onbekende of ‘vergeten’ feiten op te spitten. Dat is enkel mogelijk geworden dankzij de tientallen hulpvaardige mensen die mee hun schouders onder dit project hebben gezet. Hun namen en hun bijzondere, originele bijdragen vind je in de volgende bladzijden. Wij zijn er van overtuigd dat de resultaten van hun werk voor velen een deur openen naar een onbekend en onvermoed verleden. Dit bijzondere nummer van *De Grote Rede* zal zonder enige twijfel op zijn beurt een startpunt vormen voor nog meer vernieuwend onderzoek. Wij zijn alvast heel blij met het hier voorliggend resultaat en met dit perspectief naar de toekomst toe.

